

ПИТАННЯ НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477+485)«1649/1655»

Валерій Степанков
(Кам'янець-Подільський)

ШВЕДСЬКИЙ ВЕКТОР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ БОГДАНА ВЕЛИКОГО: ФОРМУВАННЯ, УКЛАДЕННЯ КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ УГОДИ ТА ЇЇ ПРОВАЛ (1649–1655 рр.)

В статті зроблено спробу з'ясувати процес зародження шведського напрямку у зовнішньополітичній діяльності уряду Б. Хмельницького. Висвітлено встановлення дипломатичних контактів, зміст Кам'янець-Подільської угоди 1655 р. та причини її провалу.

Ключові слова: Б. Хмельницький, Україна, Швеція, Карл X, Крістіна, переговори, угода.

В українській та зарубіжній історіографіях зроблено чимало у сфері вивчення українсько-шведських відносин середини XVII ст. Завдяки науковому доробку М. Владимирського-Буданова, З. Вуйчика, В. Горобця, М. Грушевського, А. Гурбика, А. Заборовського, Я. Качмарчика, А. Керстена, Є. Кобзарєвої, І. Крип'якевича, А. Кубалі, В. Матях, Б. Поршньова, В. Смолія, П. Феденка, Я. Федорука, Б. Флорі, Т. Яковлевої та інших авторів, реконструйована їхня роль і місце у системі міжнародних відносин у Центрально-Східній і Північно-Східній Європі. При цьому недостатньо уваги приділено висвітленню саме процесу зародження й формування шведського вектора зовнішньої політики уряду Б. Хмельницького упродовж 1649-1655 рр., її мети та складностей пошуку міждержавного порозуміння у сфері укладення військово-політичного союзу тощо¹. Нагромадилося чимало дискусійних і нез'ясованих питань. Їх розв'язання вимагає спеціального дослідження (монографічного чи дисертаційного характеру), зрозуміло, на основі помітного збагачення наявної джерельної бази шляхом віднайдення нового матеріалу в архівосховищах Польщі, Швеції, Росії та інших країн. У даній статті робиться лише спроба окреслити контури окремих, як на мою думку, головніших аспектів цієї проблеми.

Насамперед важливо зауважити, що в українській історіографії склався вельми міцний стереотип, по-перше, хронологічно трактувати початок формування шведської політики Богдана Великого 1654 роком й, по-друге, зображувати даний її етап як відповідну реакцію на ініціативу шведської сторони, відводячи таким чином Чигирину пасивну роль. Однак, проведений аналіз джерел й наукового доробку дослідників дає підстави висловити сумнів й з приводу достовірності цих концептуальних положень. В чому вони полягають?

Б. Хмельницький, очоливши національно-визвольну боротьбу (влітку 1648 р. вона переросла у революцію, що тривала до 1676 р.), основну увагу приділяв розбудові Української держави. Правда, до кінця 1648 р. покладав надії на можливість реформування державного устрою Речі Посполитої новообраним королем, унаслідок чого сподівався домогтися для козацької України статусу третього суб'єкта федерації (на зразок Великого князівства Литовського). Упродовж першої половини наступного року його політична програма кардинально змінюється, а саме: її стрижнем стає ідея витворення незалежної держави у межах усіх етноукраїнських земель. Досягти поставленої мети можна було, лише розгромивши Річ Посполиту. Тому гетьман розробляє план комбінованого наступу на неї, що передбачав вихід українського війська на р. Віслу². Не випадково у травні 1649 р. почали поширюватися відомості про його задум повністю «знести» поляків, знищивши навіть їхнє «ім'я»³.

Враховуючи складність геополітичного становища козацької України, гетьман усвідомлював – здобути перемогу власними силами вона неспроможна. Тому основне завдання зовнішньополітичної діяльності уряду вбачав у пошуку союзників й утворенні антипольської коаліції. А відтак намагався заручитися підтримкою з боку Криму, Порту, Московії й Придунайських князівств. Маємо перше свідчення одного з джерел, що в цей час у його поле зору потрапляє і Швеція. Так, у серпні 1649 р. казимирський райця Марцин Голінський занотував у своєму рукописі новину про наміри Б. Хмельницького домогтися розподілу Речі Посполитої між сусідніми державами. У ній зазначалося, що гетьман «обіцяв» одну частину Русі турецькому цезарю (залишаючи іншу собі, аж «по Перемишль й далі до руських кордонів»), московському царю – Велике князівство Литовське й Смоленськ, трансільванському князю – Польщу з Краковом, а «шведам – Пруссію»⁴. Констатація факту такої «обіцянки» Швеції наштовхує на думку, що, вочевидь, він уже звертався до шведської королеви з відповідною пропозицією, яка, в силу певних обставин, до неї не надійшла. Адже добре відомо, що гетьман справді проводив навесні й влітку активні перемовини про спільні дії проти Речі Посполитої з володарями Московії, Порту й Трансільванії.

Поведінка хана Іслам-Гірея під час Зборівської кампанії продемонструвала Б. Хмельницькому його ненадійність як союзника, внаслідок чого гетьман посилює пошук потенційних ворогів Польщі, аби схилити їх на свій бік. Й знову звертає свій погляд на Швецію. На початку березня 1650 р. з Кам'янець-Подільського повідомляли про його намагання порозумітися з володаркою цієї країни, куди хотів направити посольство. Як стверджував анонімний польський автор листа, Богдан Великий прагнув об'єднати сили і «з трьох сторін наступати на нас». Сам же планував разом з татарами вторгнутися до Великопольщі, трансільванський князь Дьєрдь Ракоці з допомогою українських полків мав оволодіти Краковом, а Швеція повинна була розпочати военні дії з боку Пруссії⁵.

Інформація даних джерел промовляє, що, по-перше, шведський напрям зовнішньої політики козацької України почав окрес-

люватися щонайпізніше у першій половині 1649 р. й, по-друге, його сутність полягала у намаганні схилити Швецію до створення антирічпосполитської коаліції. Враховуючи визнання самого Б. Хмельницького (зроблене у листі до королеви Крістіни 8 липня 1654 р.), що «ми багато разів за допомогою листів намагалися порозумітися з вашою найяснішою високістю в наших справах і через наші володіння і через чужі землі...»⁶, припускаємо, що перша спроба гетьмана започаткувати українсько-шведські дипломатичні відносини припадає на 1649 р. Інше питання, що вона, як і наступні, зазнала невдачі.

Частина політичної еліти Швеції, враховуючи гостроту протистояння з Річчю Посполитою, зі свого боку з початку 1650-х рр. почала проявляти інтерес до козацької України як потенційного союзника. Саме тому екс-підканцлеру Польщі Героніму Радзейовському, котрий після конфлікту з королем Яном Казимиром подався до Швеції, без особливих зусиль вдалося навесні 1652 р. схилити її (включаючи королеву Крістіну) погодитися на переговори з Богданом Великим щодо укладення угоди про спільні воєнні дії проти Речі Посполитої. Як видно зі змісту його листа від 30 травня до гетьмана, монархія є «дуже зичливою до в. м. п.» й запропонувала надіслати посольство і резидента, котрий би постійно підтримував зв'язок з Військом Запорозьким. Г. Радзейовський запевняв його про готовність шведів відразу ж після підписання угоди перейти у наступ у кількох напрямках й на теренах Білорусі з'єднатися з українськими підрозділами. Внаслідок чого «вся Україна Військові Запорозькому була б звільнена за короткий час»⁷. Однак посланець Г. Радзейовського Ясінський був схоплений, а відтак гетьман цього листа не отримав.

Попри невдачу, обидві сторони продовжували пошук шляхів до встановлення дипломатичних контактів. Можливо, восени 1652 р. Крістіна направила до Чигириня посланця, котрий також потрапив до ворожих рук. 2 квітня 1653 р. Б. Хмельницький повідомляв царю, що «недавнього часу йшли до нас послани від Христини, королеви її милості Свейської, з яких справ, знати не можемо, – котрих послів ляхи, упіймавши, королю відіслали...»⁸. Чи не про це посольство згадував він у листі від 8 липня 1654 р. до Г. Радзейовського: «Посилала й найясніша королева і в. м., м. пан, до нас посланців через Польщу, але й ті посланці також до нас не дійшли»⁹. Не виключено, що 1653 р. Б. Хмельницький зробив чергову невдачу спробу налагодити відносини зі Стокгольмом. У лютому 1654 р. австрійський агент Вісконті інформував імператора Фердинанда III про їх активний розвиток¹⁰, що не зовсім відповідало дійсності.

Переломним на цьому шляху став 1654 рік. Переважна більшість істориків схильна вважати, що контакти між державами вдалося встановити у червні, коли до гетьмана вперше з'явився шведський посол абат Данило Каугер. Польський вчений А. Керстен, досліджуючи життя й діяльність Г. Радзейовського, висловив принципово інше міркування: першим задіяв

Д. Калугера, як посланця, власне Б. Хмельницький, відіславши ним листи до Крістіни та Г. Радзейовського, до якого той прибув ранньою весною 1654 р.¹¹. Якщо це так (брак джерел не дає нам змоги ні підтвердити, ні спростувати цієї версії, хоча є певні підстави взяти під сумнів її достовірність), тоді слід вважати дану дипломатичну місію помітним успіхом гетьмана. У кінці червня чи на початку липня до нього під Білу Церкву з'явився (чи повернувся?) Д. Калугер з листами екс-підканцлера до нього й генерального писаря Івана Виговського, а також, ймовірно всього, усною інструкцією від королеви. З них гетьман довідався про доброзичливе ставлення Швеції до козацької України та її готовність розпочати з нею переговори. У листі від 8 липня до Крістіни він засвідчував неприховану радість з приводу встановлення зв'язку «з вашою найяснішою високістю»¹². Відвертіше гетьман висловлювався щодо мети започаткованих переговорів у відповіді Г. Радзейовському. Зокрема, наголошував на необхідності довіряти переданій ним інформації через Д. Калугера та його посланця Івана (прізвище встановити не вдалося), а також на готовності підтримати наступ шведів, аби, «що в задумах маєте, скоро здійснити і, не затримуючись, з військом своїм звідти наступати, а ми вже готові...», а «з поляками ніколи миритися не будемо»¹³.

За пізнішим свідченням Д. Калугера (коли королем Швеції уже був Карл X Густав), зміст інструкції, врученої йому гетьманом, зводився до наступних положень. Насамперед мав подякувати королеві за те, що Швеція не допомагала Польщі у її війні супроти Війська Запорозького, й попросити підтримувати надалі з ним доброзичливі відносини. Зі свого боку, Б. Хмельницький пропонував «вічну приязнь й обопільну поміч против усіх неприятелів», обіцяв «ніколи» не замирюватися з поляками, котрі завжди розривали угоди й «намовляли їх (себто козаків. – В. С.) напасти разом на Швецію». У випадку війни Швеції з поляками він не миритиметься з ними без її відома, хоча б «вони йому половину Польщі давали». Оскільки гетьман уклав у березні 1654 р. угоду з московським царем Олексієм Михайловичем, то хотів би, аби монархія Швеції також підтримувала приязнь і стосунки з Московією. Якщо ж цар розпочне війну проти шведів, то тоді він, Б. Хмельницький, виступить проти нього¹⁴. Таким чином гетьман пропонував Швеції проєкт угоди про військово-оборонний союз, спрямований не лише проти Речі Посполитої, але й за певних обставин проти Московії.

На відповідь йому довелося чекати майже рік. Зрозуміло, він не міг знати, що в час, коли відправляв послів до Швеції, трон уже перейшов (на початку червня) до енергійного й талановитого політика й полководця Карла X Густава. Останній з невідомих причин не поспішав надати гетьманським послам аудієнцію. Вона відбулася лише 9 листопада, хоча вони з'явилися до Стокгольма у вересні¹⁵. Пропозиції української сторони не могли не зацікавити короля та його оточення, котрі ще остаточно не визначилися, з ким воювати: Польщею чи Московією, в якій вбачали основного супер-

ника у Балтійському регіоні¹⁶. Тим паче, як з'ясував Я. Федорук, у короля та його оточення наприкінці 1654 р. існували побоювання залучення Яном Казиміром козаків «для спустошення Ліфляндії»¹⁷. За таких обставин, зрозуміло, Швеція була зацікавлена у встановленні дружніх відносин з козацькою Україною. І вже 5 січня 1655 р. канцлер Ерік Оксеншерн повідомив генерал-губернатора Лівонії Густава Горна про появу серед королівського двору добрих надій «на порозуміння з Богданом Хмельницьким»¹⁸. У цей же час державна рада дійшла висновку, що Б. Хмельницький зможе допомогти, а не зашкодити, тому потрібно додати «йому відваги»¹⁹. Карл X Густав також схилився до думки щодо доцільності залучення гетьмана на свій бік, через якого хотів довідатися про позицію росіян у випадку вступу Швеції у війну з Польщею²⁰. 28 січня король урочисто прийняв українських послів, котрим наступного дня вручили його листи до Б. Хмельницького та І. Виговського. В них монарх засвідчував готовність до співпраці й розвитку дружніх відносин з Військом Запорозьким. Зрозуміло, що найцінніша інформація передавалася через послів в усній формі²¹ й залишається для нас невідомою.

Тим часом Богдан Великий вперше засумнівався в ефективності царської протекції, оскільки не отримав під час воєнної кампанії осені 1654 – зими 1655 рр. суттєвої допомоги у боротьбі з польською й кримською арміями. Внаслідок цього значна частина території козацької України (переважно Брацлавщини) перетворилася у руїну. Гетьман мав також підстави запідозрити Москву в ігноруванні зовнішньополітичних інтересів Гетьманщини, які полягали у включенні до її складу західноукраїнських земель. Досягнути цього можна було, лише розгромивши Річ Посполиту, однак російський уряд пріоритетним напрямком зовнішньої політики вважав узяття під контроль Прибалтійського регіону, а відтак вбачав у ній потенційного союзника у випадку збройного протистояння зі Швецією. Внаслідок цього окреслилася очевидна суперечність цілей української й російської зовнішньої політики. Мабуть тому у Москві було затримано на деякий час послів Богдана Великого, що поверталися від Карла X. 12 квітня гетьман звернувся з проханням до царя відпустити їх, апелюючи до необхідності отримання допомоги з боку Швеції для розгрому поляків («чтоб уже неприятели ляхи сего лета все пропали...»)²².

Коли все-таки Д. Калугер та Іван повернулися до Чигирина, гетьман, не гаючи часу, відправляє на початку червня з Д. Калугером посольство, очолюване медведівським сотником Кіндратом Буряєм, до Карла X, схилиючи того до воєнних дій супроти Польщі. Аби воно швидше прибуло до короля, 28 травня гетьман попросив царя Олексія Михайловича пропустити його до Швеції, а також порушив клопотання про підтримку місії цього посольства перед думним дяком Ларіоном Лопухіним та боярином Іллею Милославським, наголошуючи на користь шведської допомоги²³. Однак даремно: російський уряд, побоюючись зміцнення позицій Швеції у Прибалтиці й самостійності зовнішньополі-

тичного курсу стосовно неї козацької України, відмовив (у липні) Б. Хмельницькому у пропуску посольства²⁴.

Передбачаючи можливість вступу Швеції у війну проти Речі Посполитої, Б. Хмельницький 11 липня вирушив у похід, маючи на меті домогтися звільнення західноукраїнських земель. На початку серпня відправив нове посольство у складі Д. Калугера та І. Тафралія (грецького дипломата, котрий перебував у нього на службі) до Карла X²⁵, вочевидь, пропонуючи тому підтримку у випадку початку ним воєнних дій проти Речі Посполитої. У другій декаді серпня взяв в облогу Кам'янець-Подільський. Тим часом Карл X Густав приймає остаточне рішення розпочати наступ на Річ Посполиту. 21 липня шведська армія А. Віттенберга вторглася у Польщу, розпочавши першу Північну війну. До українського гетьмана відправляється Юлій Торкват аби домовитися про координацію дій проти поляків. Гетьман прийняв його у кінці серпня й після короточасних переговорів обидві сторони досягли усної домовленості, яку М. Грушевський слушно назвав військовою українсько-шведською конвенцією, правда, ще не оформленою: «зачеркнуту в загальних абрисах тільки, але вже реальну»²⁶. На превеликий жаль, історики не мають у своєму розпорядженні безпосередньої інформації джерел про її зміст. Проте їх опосередковані свідчення дозволяють з'ясувати основне: по-перше, Б. Хмельницький погодився негайно вирушити до Львова аби взяти під контроль західноукраїнський регіон, де знаходилися війська великого коронного гетьмана Станіслава Потоцького, а також координувати свої подальші дії з операціями Карла X; по-друге, шведська сторона визнавала права гетьмана на володіння західноукраїнськими землями й зобов'язувалася не переправляти армії на правобережжя Вісли²⁷. В листі від 3 вересня до шведського короля Б. Хмельницький не приховував задоволення пропозиціями Стокгольма: «... ми, разом з усім нашим Запорізьким Військом, одностайно і прихильно згодилися на все те, що нам було сказано і запропоновано від імені вашої святої королівської величності»²⁸.

В історіографії і далі продовжує недооцінюватися значущість цієї першої домовленості зі Швецією як для перебігу осінньої кампанії українського війська, так і для подальших українсько-шведських відносин. Гетьман діяв рішуче. Відразу ж, після відповідної ухвали старшинської ради, зняв облогу Кам'янця й швидко подався до Львова. Як повідомляв Карлу X, «... залишивши здобування міст і навіть облогу Кам'янця, ми попрямуємо до Львова, щоб звільнити його без зволікання; там ми будемо просити дальших зусиль з боку вашої святої королівської величності»²⁹. Оскільки союзником у цьому поході було російське військо під проводом Василя Бутурліна, по дорозі гетьман намагався запобігати розташуванню у містах російських залог³⁰ й відповідно складанню населенням присяги царю.

Саме тому, аби домогтися підпорядкування Львова своїй владі, він відмовлявся від проведення штурмів міста. Маючи запевнення шведської сторони, Б. Хмельницький та генеральні

старшини почали розглядати західноукраїнські терени уже як складову Гетьманщини. 7 жовтня І. Виговський заявив львівському посланцям, котрі з'явилися на переговори, що «доки шабля козацька зайшла, доти й козацьке володіння (Dominium) мусить бути»³¹. Через кілька днів уже сам Б. Хмельницький у розмові з ними наголосив на тому, що «став володарем всієї Руської землі», якою нікому в жодному разі не поступиться³². У листі 20 жовтня до лівів'ян він наголошував, що шведський король уклав з ним «братерство»: «Ми домовилися про ці справи так, щоб і вовк був ситий, і кози цілі». Зокрема, нехай він «приймає те, що йому дав Господь Бог в його розпорядження, а що нам Господь Бог поміг визволити Україну свою руську*, при цьому я стою»³³.

Прийнявши Гамоцького, посланця Карла X Густава, очевидно, 17-18 жовтня Б. Хмельницький відправив Д. Калугера у супроводі кількох тисяч козаків до короля. Зі змісту інструкції видно, що гетьман засвідчував готовність прийняти його протекцію й діяти спільно супроти ворогів, обіцяючи в разі потреби направити козаків до Німеччини, Трансільванії чи якогось іншого місця. Підтверджував він і готовність перейти на сторону Швеції, якщо Московія нападе на неї. Водночас переконував короля не турбувати московитів без причини, бо «ми отримали від них велику допомогу, маючи багато ворогів...», й висловлював побажання, аби Швеція приєдналася до союзу Війська Запорозького з Московією, а після війни з Польщею взяла участь у спільному наступі на Порту³⁴.

Проте закріпити за собою визволений західноукраїнський регіон, покладаючись на підтримку Карла X Густава, не вдалося. І сталося це насамперед внаслідок розходження стратегічних інтересів союзників, що явно відбувалося упродовж вересня – жовтня. Якщо гетьману йшлося про розгром Речі Посполитої, виокремлення з її складу українських земель та їх приєднання до козацької України, то король, оволодівши майже всіма польськими землями, прагнув зберегти їх за Польщею. Чому? Досягнувши вражаючих успіхів без особливих зусиль, Карл X Густав втратив інтерес до отримання військової допомоги проти Польщі з боку козацької України, а відтак до виконання кам'янецьких домовленостей. Окрім цього, магнати й шляхта, військо й міста добровільно визнавали його владу й присягали на умовах збереження територіальної цілісності Корони («як протекторові Польського королівства»), тому йому (а він належав до того ж дому Ваза, що і польський король Ян Казимир), як слушно спостеріг М. Грушевський, «зовсім не з руки було входити в які-небудь поговори з козаками щодо розмежування володінь і впливів, признавати за ними право на Західні українські землі то що»³⁵. Вкрай занепокоєний можливою втратою цих теренів був і Г. Радзейовський, котрий хотів запобігти поділу Польщі, сподіваючись, що, ставши королем Речі Посполитої, Карл X Густав зможе успішно розв'язати козацьку

* В іншій копії написано «країну свою Руську» (див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1997. – Т.IX. – Ч.2. – С.1123, посилання №1).

проблему й домогтися успіху у війні з Московією³⁶. Непокоїла їх і присутність при Б. Хмельницькому російського війська³⁷.

За таких обставин король і його радник (кожен окремо) роблять спроби спонукати гетьмана до відмови від наміру утвердитися у західноукраїнському регіоні. Так, згадуваний уже Гамоцький отримав від Карла X Густава повноваження стримувати Б. Хмельницького від подальшого просування вглиб Польського королівства³⁸. Зі свого боку в листах від 30 жовтня та 8 листопада король домагався від нього звільнення Львова від облоги та відступу з руських воєводств, які прийняли шведську протекцію (серед них були Волинське, Руське й Белзьке)³⁹. Ще раніше Г. Радзейовський повідомив Б. Хмельницькому, що Карл X не потребує козацької допомоги, а тому слід припинити спустошення краю й повертатися до України⁴⁰. Не виключаємо, що інформація про невдоволення шведів діями українців надходила до гетьмана і з інших джерел.

Зміна позиції Карла X Густава, зрозуміло, не могла не викликати негативної реакції з боку Богдана Великого. Проте він вирішив уникнути розриву відносин з потужним і вельми успішним союзником, тим паче, що з початку листопада частішає надходження тривожних відомостей про наближення сильної кримської орди, очолюваної ханом⁴¹. Змушений поступитися, він, зі свого боку, вирішив запобігти утвердженню шведської влади у західноукраїнських землях. Яким чином? Поділяю думку М. Грушевського та В. Горобця, що в ситуації, яка склалася, гетьману було вигідно, щоб цей регіон тепер номінально залишався під владою Яна Казимира, який «королював», але «не правив і не міг нічим виявити своєї влади в сих краях, сидючи за границями Річипосполитої...»⁴². Тому під час перемовин з губернатором Львова Криштофом Гродзицьким гетьман недвозначно натякнув на можливість свого порозуміння з польським королем й виявив невдоволення ймовірним розташуванням шведських залог у західноукраїнських містах. Не виключено, що губернатор пообіцяв не впускати до Львова шведів і залишатися вірним Яну Казимиру, а взамін Б. Хмельницький пішов на зменшення розмірів контрибуції з міста⁴³. Чи не для того, аби продемонструвати йому та львівському магістрату своє небажання бачити утвердження у цьому регіоні шведської влади, 4 листопада у присутності міських депутатів він викликав Гамоцького і задекларував тому, аби шведський король і його військо «не входили збройно у землю Руську». На що посланець від імені короля запевнив, що вони сюди не вступатимуть⁴⁴.

8 листопада українське військо розпочало відступ до «України». Цього ж дня Богдан Великий звернувся з листом до Карла X Густава. Стримано констатувавши радість з приводу здобутих шведами перемог «у боротьбі проти нашого спільного ворога», сухо повідомив про рішення «відійти з військом трохи назад від Львова, на Україну, через нестачу поживи для війська і коней», не прохопившись жодним словом ні про справжні причини відступу, ні про своє невдоволення його політикою. Водночас обійшов мовчанкою питання щодо укладення союзного договору. Лише, відповідно до

тогочасного дипломатичного етикету, пишномовно прохав короля «зберігати до нас зную звичайну королівську ласку» й сповіщав, що очікуватиме від нього посла⁴⁵. Сам же глибоко переживав порушення монархом кам'янецьких домовленостей, вважаючи себе обманутим. Секретар польської королеви П'єр де Нуайє занотував на початку березня 1656 р. новину, яка надійшла зі Львова, що гетьманський посол до Яна Казимира розповідав: «Хмельницький клявся, що його король шведський ошукав і що вже ніколи довіряти йому не буде. Після здобуття Кракова король шведський, вважаючи себе вищим понад долю, не хотів дотримуватися угоди, укладеної з Хмельницьким перед вторгненням до Польщі...»⁴⁶. В іншому записі секретаря знаходимо інформацію про порушення Карлом X Густавом угоди з гетьманом, якою «уступав йому назавжди увесь край з тамтешньої сторони Львова...»⁴⁷.

Попри особисту образу і в наступні роки Богдан Великий продовжував підтримувати жваві відносини з Швецією, володар якої розглядався ним як союзник, особливо у контексті витворення антипольської коаліції у складі козацької України, Швеції й Трансильванії. З другого боку, ускладнення становища Карла X Густава у Польщі спонукало його шукати компроміс з гетьманом. Останній наполегливо домагався від союзника визнання ним у статтях укладеного договору включення західноукраїнського регіону до складу козацької України. У кінці січня 1657 р. старшинська рада відхилила шведський варіант угоди й вирішила не вступати з королем у переговори до того часу, поки «не визнає за ним права на всю стару Україну або Роксоланію, де є грецька віра та існує їхня мова аж до Вісли»⁴⁸. Місія шведського посла Готтарда Веллінга провалилася саме тому, що під час переговорів він намагався залишити за Швецією Львів, Кам'янець-Подільський і Поділля до Бара, тоді як українці «жадали всієї Червоної Русі до Вісли», куди сягала «грецька віра»⁴⁹. Складний шлях пошуку взаєморозуміння завершився укладенням у середині жовтня 1657 р. (уже після смерті Б. Хмельницького) Корсунського українсько-шведського договору про «вічну приязнь і постійний союз», який передбачав надання взаємної воєнної допомоги супроти ворогів⁵⁰. Є всі підстави вважати «хресним батьком» договору Богдана Великого, котрий започаткував історію українсько-шведських дипломатичних відносин у добу ранньомодерної історії України.

Примітки:

1. Див.: Матях В. «Шведська карта» у політичних комбінаціях Богдана Хмельницького (з приводу неопублікованих праць І.П. Крип'якевича та М.Ф. Владимирського-Буданова) / В. Матях // Доба Богдана Хмельницького (До 400-річчя від дня народження великого гетьмана) : зб. наук. пр. – К., 1995. – С.235-241.
2. Архів головний актів давніх (далі – АГАД) (Варшава), ф.553, від. VI, спр.36, арк.239; Скринька 36 і 37/I, арк. 102; Мицик Ю. Полковник Ілля Голота і битва під Загалем 1649 р. / Ю. Мицик // На службі Кліо : зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К., 2000. – С.179-181.

3. Державний архів у Кракові (далі – ДАК), ф.452, спр.363, арк.345; ф.465, спр.41, арк.137.
4. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України (далі – ЛНБ). ВР, ф.5, спр.189, арк.264.
5. ДАК, ф.465, спр.31, арк.77.
6. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) (далі – ДБХ) / упор. І. Крип'якевич та І. Бутич. – К., 1961. – С.363.
7. Національна бібліотека України НАН України ім. В. Вернадського (далі – НБУ). ІР, ф.1, спр.5795, арк.158-159; Качмарчик Я. Богдан Хмельницький / Я. Качмарчик. – Перемишль-Львів, 1996. – С.293-294; Kubala L. Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656 / L. Kubala. – Lwów, 1913. – S.3-4.
8. ДБХ. – С.286.
9. Там само. – С.365.
10. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654-1657. Частина 1: 1654 рік / Я. Федорук. – Львів, 1996. – С.184.
11. Kersten A. Hieronim Radzejowski. Studium władzy i opozycji / A. Kersten. – Warszawa, 1988. – S.362-364.
12. ДБХ. – С.363-364.
13. Там само. – С.363-365.
14. Владимирский-Буданов М.О. О взаимоотношениях Богдана Хмельницкого с Швецией в 1655–1657 гг. / М.О. Владимирский-Буданов // Доба Богдана Хмельницького... – С.253-254; Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1997. – Т.IX. – Ч.2. – С.916-917; Крип'якевич І. Данило Олівєберг де Грекані – дипломат часів Хмельниччини / І. Крип'якевич // Доба Богдана Хмельницького... – С.244.
15. Kersten A. Op. cit. – S.371-374.
16. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 / В. Горобець. – К., 2001. – С.90-91; Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе / Л.В. Заборовский. – М., 1981. – С.79-95; Stade A. Geneza decyzji Karola X Gustawa o wojnie z Polską w 1655 r. / A. Stade // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa, 1973. – Т.XIX. – Cz.2. – S.19-20, 89-91; Tersmeden L. Karola X Gustawa plan kampanii polskiej 1655 roku. Powstanie planu i jego przeprowadzenie / L. Tersmeden // Studia i materiały... – S.94-97.
17. Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття / Я. Федорук. – К., 2011. – С.115.
18. Там само. – С.117.
19. Kersten A. Op. cit. – S.379.
20. Заборовский Л.В. Указ. соч. – С.115.
21. Архив Юго-Западной России (далі – Архив ЮЗР). – К., 1908. – Т.VI. – Ч.3. – С.73-74; Горобець В. Еліта... – С.91; Федорук Я. Віленський договір 1656 року... – С.119; Kersten A. Op. cit. – S.379.
22. ДБХ. – С.420.
23. Там само. – С.426-429.
24. НБУ. ІР, ф.ІІ, спр.15558, арк.108-109; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і наслідки Руїни / Т. Яковлева. – К., 1998. – С.154-155.
25. ДБХ. – С.439; Грушевський М. Вказ. праця. – С.1081.
26. Грушевський М. Вказ. праця. – С.1108.
27. ДБХ. – С.439; Грушевський М. Вказ. праця. – С.1109; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 / L. Kubala. – Warszawa, 1910. – S.298; Tegoź. Wojna szwedzka... – S.297.

28. ДБХ. – С.439.
29. Там само. – С.439; Грушевський М. Вказ. праця. – С.1109.
30. Архив ЮЗР. – Т.VI. – Ч.3. – С.90; Грушевський М. Вказ. праця. – С.1109; Кобзарева Е.И. Дипломатическая борьба России за выход к Балтийскому морю в 1655–1661 годах / Е.И. Кобзарева. – М., 1998. – С.73.
31. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / пер. з пол. Івана Сварника, наук. комент. Мирона Капраля. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів, 2006. – С.323.
32. Woźecki J. Obleżenia drugiego miasta Lwowa ot wojsk kozackich i moskiewskich w roku 1655 / J. Woźecki // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1913. – Т.VI. – С.138.
33. ДБХ. – С.456-457.
34. Архив ЮЗР. – Т.VI. – Ч.3. – С.89-92; Грушевський М. Вказ. праця. – С.1109, 1130; Крип'якевич І. Вказ. праця. – С.245; Федорук Я. Політика Англії і антиосманська діяльність Данила Калугера у 1655 році / Я. Федорук // Український археографічний щорічник. – К., 2002. – Вип.7. – Т.10. – С.234; Kersten A. Op. cit. – S.448-449.
35. Грушевський М. Вказ. праця. – С.1129-1130.
36. Горобець В. Еліта... – С.97; Kersten A. Op. cit. – S.447-448.
37. Горобець В. Між Кам'янцем і Озерною: українська зовнішня політика другої половини 1655 року в контексті геополітичних перегрупувань у Центрально-Східній Європі / В. Горобець // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI-XVIII століть. – К., 2000. – С.251-252.
38. Kersten A. Op. cit. – S.448.
39. Ibidem. – S.449; Kubala L. Wojna moskiewska... – S.315; Tegoż. Wojna szwedzka... – S.139.
40. Kersten A. Op. cit. – S.449-450; Kubala L. Wojna moskiewska... – S.311.
41. Горобець В. Між Кам'янцем і Озерною... – С.254-255; Санін Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века / Г.А. Санін. – М., 1967. – С.164-165; Яковлева Т. Вказ. праця. – С.162-163.
42. Грушевський М. Вказ. праця. – С.1136; Горобець В. Еліта... – С.105.
43. ЛНБ. ВР, ф.5, спр. Оссолінських 5768/І. – Т.IV, арк.653; Горобець В. Еліта... – С.105; Грушевський М. Вказ. праця. – С.1124.
44. ЛНБ. ВР, ф.5, спр. Оссолінських 5768/І. – Т.IV, арк.486.
45. ДБХ. – С.459-460.
46. [Noyers des Pierre]. Portofolio królowej Maryi Ludowiki... / Wyd. przez Hr.E. Raczyńskiego. – Poznań, 1844. – Т.1. – S.267.
47. Ibidem. – S.270-271.
48. Архив ЮЗР. – Т.VI. – Ч.3. – С.205.
49. Грушевський М. Вказ. праця. – С.1331; Kubala L. Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 / L. Kubala. – Lwów (s.a). – S.144-145.
50. Грушевський М. Вказ. праця. – К., 1998. – Т.X. – С.64-65.

Valeryi Stepankov

**SWEDISH VECTOR OF BOHDAN KHMELNYTSKYI'S FOREIGN POLICY:
FORMATION, SIGNING OF KAMIANETSKA AGREEMENT
AND ITS FIASCO (1649-1655)**

The author of the article attempts to clarify the origin of the Swedish direction in the foreign policy of Bogdan Khmelnytskyi. The establishment of diplomatic contacts, the substance of Kamyanets-Podilsky agreement in 1655 and the reasons for its failure are found out.

Key words: B. Khmelnytskyi, Ukraine, Sweden, Karl X, Kristina, negotiations, agreement.

Валерій Степанков

**ШВЕДСКИЙ ВЕКТОР ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ БОГДАНА ВЕЛИКОГО:
ФОРМИРОВАНИЕ, ПОДПИСАНИЕ КАМЕНЕЦКОГО СОГЛАШЕНИЯ И
ЕГО ПРОВАЛ (1649-1655 гг.)**

В статье сделана попытка выяснить процесс зарождения шведского направления во внешнеполитической деятельности правительства Б. Хмельницкого. Отражено установление дипломатических контактов, содержание Каменец-Подольского соглашения в 1655 г. и причины его провала.

Ключевые слова: Б. Хмельницкий, Украина, Швеция, Карл X, Кристина, переговоры, соглашение.

Отримано: 12.11.2014.

УДК 94(477+571)«1658-1659»

Володимир Газін
(Кам'янець-Подільський)

**МІЖ ГАДЯЧЕМ ТА ПЕРЕЯСЛАВОМ: МОСКВА ТА ВАРШАВА
В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНУ В 1658—1659 рр.**

У статті проаналізовано перебіг польсько-російської боротьби за вирішення на свою користь «українського питання» в період від укладення Гадяцької угоди до Переяславського договору 1659 р. Акцентовано увагу на заходах Варшави та Москви, спрямованих на посилення своїх позицій в козацькій Україні, що розглядалися як вагомий елемент в боротьбі за першість в Центрально-Східній Європі. Аналізуються причини, які дали змогу московському керівництву домогтися ревізії договору 1654 р., що й відобразилося в угоді, підписаній Юрієм Хмельницьким у 1659 р. в Переяславі.

Ключові слова: Польща, Росія, Військо Запорозьке, Гадяцький договір 1658 р., Переяславський договір 1659 р.

Після смерті Великого українського гетьмана Богдана Хмельницького козацька Україна стала ареною запеклої боротьби між Польщею та Росією, кінцевою метою якої було домінування в регіоні Центрально-Східної Європи. За наступників Богдана Українська держава за короткий час декілька раз кардинально змінила курс: восени 1658 р. було укладено Гадяцький договір, згідно якого Військо Запорозьке в якості Князівства Руського ввійшло до Речі Посполитої на правах третього суб'єкта; восени 1659 р. Переяславський договір визначив входження козацької України до складу Московської держави на правах автономії; восени 1660 р. знову Україна опинилася в складі Речі Посполитої згідно Слободищенського (Чуднівського) договору. Ці вимушені кроки українського уряду були здійснені під впливом політики, насамперед, Москви та Варшави. Саме їхні дії, спрямовані на підпорядкування козацької України, в умовах польсько-російського